

www.KBY.org.il

ראש השנה לאילנות

מאמר ל"ג בט"ו

הרב ישי בוכריס שליט"א

במסכת ראש השנה (פרק א' משנה א') מובא:

"ארבעה ראשי שנים הם. באחד בניסן ר"ה למלכים ולרגלים, באחד באלול ר"ה למעשר בהמה ... באחד בתשרי ר"ה לשנים ולשמיטין וליובלות לנטיעה ולירקות, באחד בשבט ר"ה לאילן כדברי בית שמאי. בית הלל אומרים בחמשה עשר בו".

נמצינו למדים שנחלקו ב"ש וב"ה בעניין זמן ר"ה לאילנות.

בירושלמי (ר"ה פ"א ה"ב) מובאים שני טעמים בענין תאריך ראש השנה לאילנות:

"... חד אמר כבר יצאו רוב גשמי שנה כולה, וכבר רובה של תקופה מבחוץ, וחורנה אמר (ב). עד כאן הן חיינ ממי השנה שעברה, מיכן והילך הן חיינ ממי השנה הבאה".

והביאור הוא - שלטעם א' - ט"ו בשבט הינו ר"ה לאילן משום שעד ט"ו בשבט ירדו רוב גשמי השנה. ולטעם ב' - ט"ו בשבט הוא ר"ה, משום שעד ט"ו בשבט חיים האילנות ממי השנה שעברה, דהיינו - ממי הגשמים שירדו קודם א' תשרי, ואילו מכאן ואילך האילנות חיים ממי השנה הבאה - דהיינו, מ-א' תשרי ואילך.

ולפי טעם ב' מבואר שאין שום משמעות עצמאית לט"ו בשבט, שכן ט"ו בשבט רק מגלה על תאריך אחר, א' תשרי, שהוא בעצם ר"ה האמיתי.

ולפי"ז מקשה הטורי אבן (מסכת ר"ה דף יד): מדוע ט"ו בשבט נקרא "ראש השנה" לאילנות - הרי ע"פ טעם הירושלמי מתבאר ש-ט"ו בשבט רק מגלה על ר"ה לאילן, ואילו הוא בעצמו אין לו משמעות עצמית כראש השנה, וא"כ מסתבר יותר לומר ש-א' בתשרי הוא ראש השנה לאילן?

ביחס לחישוב שנות ערלה ונטע רבעי נחלקו הראשונים:

לדעת הרמב"ם יש בעצם שלושה ראשי שנים לאילן: א' תשרי, ט"ו בשבט, יום ההולדת של האילן.

וזוה לשון הרמב"ם (פרק ט' מהלכות מעשר שני הלכות ח' -ט):

"באחד בתשרי ר"ה לערלה ולרבעי... ואינו מונה מר"ה לר"ה אלא שלושים יום בשנה חשובין שנה, והוא שתקלוט הנטיעה קודם השלושים יום. וכמה הוא סתם קליטה לכל האילנות? שתי שבתות. נמצאת למד שהנוטע ארבע וארבעים יום קודם ר"ה - עלתה לו שנה, ואעפ"כ אין פירות הנטיעה הזאת מותרין בערלה או ברבעי עד ט"ו בשבט שהוא ר"ה לאילן".

דהיינו - למרות ש-ארבע וארבעים יום נחשבים שנה - אין היתר בר"ה של השנה השלישית אלא רק ט"ו בשבט. ואם נטעו את העץ מר"ה עד ט"ו בשבט - אז מונים ג' שנים מיום הנטיעה, מיום ההולדת של האילן, כאשר שנה ראשונה הינה עד תשרי הבא וכן השנתיים הבאות אולם יש להמתין עד יום נטיעתו כדי לאכול מפירותיו ובכה"ג אין צורך להמתין עד ט"ו בשבט.

ואם נטעו מ-ט"ז באב ועד א' בתשרי - אז מונים ג' שנים מיום ליום עד יום נטיעת האילן מלאו לעץ ג' שנים, אולם יש להמתין עד ר"ה - א' תשרי. נמצא שלדעת הרמב"ם יש שלושה תאריכים שנחשבים כר"ה לאילנות לעניין ערלה ונטע רבעי.

אך הר"ן, הריטב"א, הרז"ה חולקים וסוברים שלעולם ט"ו בשבט הוא התאריך הקובע. וכדי לאכול את הפירות צריך להמתין עד ט"ו בשבט, ותלוי האם החנטה היתה קודם או אחרי ט"ו בשבט.
וז"ל הר"ן (מס' ר"ה דף י):

"אע"פ שאמרנו עלתה לו שנה - אם חנטו בה פירות לאחר ר"ה של שנה שלישית מיד אסורין הן עולמית משום ערלה שאע"פ שתשרי ר"ה לנטיעה, ט"ו בשבט ר"ה לאילן וזו כבר נעשית אילן, לפיכך אין שנתה מתחדשת לצאת מידי ערלה עד ט"ו בשבט, אבל משם ולהלן אם חנטו בה פירות תורת רבעי עליהן, לאכול בירושלים ובט"ו בשבט לשנה הבאה יצאו מידי רבעי פירות החונטין בה מכאן ואילך לכך הועילו לו השלושים שלפני ר"ה."

ולכאורה - דברי הר"ן מובנים שכן שנינו שיום ט"ו בשבט הוא ר"ה לאילן, אך דברי הרמב"ם צ"ע - שכן אם עברו שלוש שנים מדוע יש צורך להמתין עד ט"ו בשבט? ואם ט"ו בשבט הוא רק אמצעי לגילוי א' תשרי כר"ה - מדוע נחשב הוא כר"ה?
נעבור לעסוק בעניין אחר.

בדברי הימים א' (פרק ד' מפסוק יט) מובאים שמות של אנשים בסדר מסוים: "ובני אשת הודיה אחות נחם אבי קעילה הגרמי..." ובפסוק כב' מובא: "ויוקים ואנשי כִּזְבָּא ויואש ושרף אשר בעלו למואב וַיִּשְׁבִּי לַחֵם והדברים עתיקים".

בפסוק זה ישנה תוספת שחלק מן השמות מובאים ברמז, וכן ישנה תוספת של תיאורים כגון "אשר בעלו למואב" וכן "הדברים עתיקים".
ומשום כך נדרש פסוק זה במסכת ב"ב דף צא:

"כתיב - 'מחלון וכליון' (רות א', ב') וכתוב 'יואש ושרף' (דברי הימים א' ד', כב'), רב ושמואל, חד אמר מחלון וכליון שמן ולמה נקרא שמן יואש ושרף? יואש - שנתיאשו מן הגאולה, שרף - שנתחייבו שריפה למקום. וחד אמר יואש ושרף שמן ולמה נקרא שמן מחלון וכליון? מחלון - שעשו גופן חולין, וכליון - שנתחייבו כליה למקום. תניא כמאן דאמר מחלון וכליון שמן, דתניא: מאי דכתיב - 'ויוקים ואנשי כוזבא ויואש ושרף אשר בעלו למואב וישבי לחם והדברים עתיקים' - 'ויוקים' - זה יהושע שהקים שבועה לאנשי גבעון, 'ואנשי כוזבא' - אלו אנשי גבעון שכזבו ביהושע. 'ויואש ושרף' - אלו מחלון וכליון, ולמה נקרא שמן יואש ושרף? יואש - שנתיאשו מן הגאולה, שרף -

שנתחייבו שריפה למקום. 'אשר בעלו למואב' - שנשאו נשים מואביות, 'וישבי לחם' - זו רות המואביה ששבה ונדבקה בבית לחם יהודה, 'והדברים עתיקים' - דברים הללו עתיק יומיא אמרן".

ומבואר שבפסוק אחד הוזכרו יהושע והגבעונים, וכן מחלון וכליון שנשאו נשים נכריות, שאחת מהם היא רות המואביה שדבקה בבית לחם.

ויש להבין: ראשית, מהו הקשר בין יהושע והגבעונים לבין מחלון וכליון? וכן - צ"ע מדוע הדברים הללו ראויים להאמר דווקא ע"י הקב"ה, עתיק יומין, כמו שדרשו חז"ל "והדברים עתיקים" - דברים הללו עתיק יומיא אמרן".

ומבאר המהרש"א על אתר:

"... שסיפר כל הני שדבקו בשכינה והיפך, מחלון וכליון שהיה להם ממי ללמוד ולא למדו שהרי יהושע הקים השבועה אף לאותן שכזבו בו, והיינו משום שבאו לידבק בשכינה והם עשו היפך זה שעברו על שבועת הר סיני, ועברו על התורה לידבק בעבודה זרה ונשאו להם נשים נוכריות, כמו שנאמר 'אשר בעלו למואב', אמר מואב, במקום מואבית, להורות כי בגיון נשאו אותן שאז המואבית כמואב לאיסור. ומזה סיפר גם כן 'וישבי לחם' זה רות ששבה לידבק באלוקי ישראל - היפך שעשו הם, וע"י זה זכתה, שכבר עתיק יומיא אמרן 'שתי בנותיך הנמצאות' (בראשית יט, טו) שהוא רמז על מלכות בית דוד שבא משתי הבנות: רות - ממואב, ונעמה - מעמון, כדכתיב 'מצאתי דוד עבדי וגו' (תהילים פט, כא) היכן מצאתיו? בסדום! ... וקראם מציאה לפי שהיו קרובים להאבד עם אנשי סדום..."

ומבואר מדברי המהרש"א שכוונת חז"ל בסמיכות העניין היא לעמת את קידוש ה' שעשה יהושע בפרשת הגבעונים לעומת חילול ה' שעשו מחלון וכליון, ואגב זה הובא העניין של רות המואביה, ומשום כך השמיעונו שרק הקב"ה יכול למצוא את דוד בסדום (היינו - סיפורו של דוד שנולד מרות המואביה שבאה ממואב שנולד בממזרות מלוט וביתו, מתגלה רק ע"י עתיק יומין, הקב"ה). ולפי זה הסיפא של הפסוק "והדברים עתיקים" מוסבת רק על עניין רות המואביה.

אך יש להציע פרשנות נוספת:

בגמרא במסכת גיטין מו'.

"ר' יהודה אומר כל נדר שידעו בו רבים (הכוונה שם אם נדר אדם שמגרש את אשתו שלא יחזור לישא האשה) - לא יחזיר, ושלא ידעו בו רבים - יחזיר' אמר ריב"ל: מאי טעמא דר' יהודה? דכתיב (יהושע ט, יח) 'ולא הכום בני ישראל כי נשבעו להם נשיאי העדה'. ורבנן? התם מי חלה שבועה עילויהו כלל, כיוון דאמרו להו 'מארץ רחוקה באנו' ולא באו, לא חיילה שבועה עילויהו כלל, והאי דלא קטלינהו משום קדושת השם".

ומדברי הגמ' מתבאר שהשבועה שנשבע יהושע לגבעונים מצד הדין לא חלה כלל, שהרי השבועה היתה על סמך מה שאמרו הגבעונים שבאו מארץ רחוקה והאמת היתה שלא כך היה אלא כיון שחפץ יהושע

למנוע חילול ה', בכך שיאמרו שעם ישראל אינם מקיימים הסכמים, לכן קיים את השבועה. כלומר מגמת יהושע בקיום השבועה היתה למנוע חילול ה'.

אך מה קורה בסופו של דבר?

בגמ' במסכת יבמות עה:-: עט. - מתוארת השתלשלות העניינים לבאר את סיבת הרעב שהיה בימי דוד וז"ל הגמ':

" והגבעונים לא מבני ישראל המה ... ' (שמואל ב' כא, ב), מאי טעמא גזר עלייהו? דכתיב - 'ויהי רעב בימי דוד שלוש שנים שנה אחת שנה' (שם א). שנה ראשונה אמר להם שמא עובדי עבודת כוכבים יש בכם... בדקו ולא מצאו, שניה אמר להם שמא עובדי עבירה יש בכם... בדקו ולא מצאו, שלישית אמר להם שמא פוסקי צדקה ברבים יש בכם ואין נותנין... ולא מצאו. אמר אין הדבר תלוי אלא בי. מיד 'ויבקש דוד את בפני ה' ' (שם), מאי היא? אמר ריש לקיש ששאל באורים ותומים... וכתיב התם 'ושאל לו במשפט האורים לפני ה' ' (במדבר כז, כא) 'ויאמר ה' אל שאול ואל בית הדמים על אשר המית הגבעונים' (שמואל ב' כא, א) - 'אל שאול' - שלא נספד כהלכה. 'ואל בית הדמים על אשר המית את הגבעונים'. וכי היכן מצינו בשאול שהמית הגבעונים? אלא מתוך שהרג נוב עיר הכהנים שהיו מספיקין להם מים ומזון מעלה עליו הכתוב כאילו הרגן".

ובהמשך מביאה הגמ':

"נתינים ניקרינהו ונפייסנהו? 'ויקרא המלך לגבעונים ויאמר אליהם מה אעשה לכם ובמה אכפר וברכו את נחלת ה' ויאמרו לו הגבעונים אין לנו כסף וזהב עם שאול ועם ביתו ואין לנו איש... יותן לנו שבעה אנשים מבניו והוקענום לה'..." (שם ב-ו) מיפייס ולא פייסנהו, אמר: שלושה סימנים יש באומה זו הרחמנים והביישנין וגומלי חסדים... כל שיש בו שלושה סימנים הללו ראוי להידבק באומה זו".

מבואר בסוגיא זו שהנתינים שהם הגבעונים הקפידו על עם ישראל בשל כך שלא קיימו אתם את ההסכם שיהיו חוטבי עצים ושואבי מים וזאת משום ששאול הרג את נוב עיר הכהנים שהם היו המעסיקים של הגבעונים, ומשום קפידא זו היה רעב. ומשום כך החליט דוד המלך לפייסם, אלא שלשם פיוסם נדרש דוד למסור לידם את שבעת בני שאול כדי שיתנקמו בהם.

ואכן לאור דרישת הגבעונים - לוקח דוד את בני שאול שנא' (שמואל ב' כא, ח) "ויקח המלך את שני בני רצפה בת איה אשר ילדה לשאול את ארמוני ואת מפיבושת ואת חמשת בני מיכל בת שאול אשר ילדה לעדריאל בן ברזילי המחולתי", ומוסר אותם לגבעונים.

ומסיימת הגמ' שם:

"והא כתיב: 'לא יומתו אבות על בנים' (דברים כד, טז)? אמר ר' חייא בר אבא א"ר יוחנן מוטב שתעקר אות אחת מן התורה ואל יתחלל שם שמים בפרהסיא".

ונמצינו למדים - שאף שכל מגמתו של יהושע בקיום השבועה כלפי הגבועונים, היתה למנוע חילול ה' - הרי שבפועל יצא מכך ההיפך הגמור היינו חילול ה', שגרם לרעב שלוש שנים עד שבא דוד ותיקן את הפגם הזה.

בענין מחלון וכליון המעשה והתוצאה הפוכים. כאשר מחלון וכליון נושאים נשים נוכריות הרי שבזה עוברים על חילול ה' וכמו שנאמר - "כי חלל יהודה קדש ה' אשר אהב, ובעל בת אל נכר" (מלאכי ב, יא). אם כן נושא גויה עובר על חילול ה' (רש"י בסנהדרין פב).

וכתב הרמב"ם (פרק יב מהלכות איסורי ביאה, הלכה ו):

"עוון זה אף על פי שאין בו מיתת בית דין אל יהא קל בעיניך שיש בו הפסד שאין בכל העריות כמותו, שהבן הבא מן הערוה בנו הוא לכל דבר ובכלל ישראל הוא נחשב, אף על פי שהוא ממזר והבן הבא מן הגויה אינו בנו, ודבר זה גורם לידבק בעכו"ם שהבדילנו הקב"ה מהם ולשוב מאחרי ה' ולמעול בו. ואמרו (עירובין ט). שכל היורד לגיהנום, אברהם אבינו מעלה אותו משם חולי ממי שבא על בת עכו"ם שעורלתו נמשכת וכו'".

אם כן מעשיהם של מחלון וכליון כרוכים בחילול ה' גדול ונורא, אך בסופו של דבר יוצא מהם דוד המלך צאצא של רות המואביה, ומתקן את חילול ה' שנגרם ע"י מעשהו של יהושע. מקידוש ה' יוצא לבסוף חילול ה', ואילו מחילול ה' יוצא לבסוף קידוש ה'.

וממילא מובן מאוד הקשר בפסוק הנ"ל "ויוקים ואנשי כזיבא ויואש ושרף אשר בעלו למואב וישבי לחם והדברים עתיקים". ובגמ' נדרש פסוק זה על יהושע שהקים את השבועה לאנשי גבעון ועל מחלון וכליון שנתאשו מן הגאולה ונתחייבו שריפה למקום על שנשאו נשים מואביות ועל רות המואביה שממנה יצא דוד.

והסימות של הפסוק היא "והדברים עתיקים".

ולדברינו הביאור הוא כפתור ופרח.

האם יעלה על הדעת שיהושע יענש על כך שבפועל נגרם חילול ה' כתוצאה מקיום שבועתו לגבועונים? או - האם יעלה על הדעת שמחלון וכליון יקבלו שכר על כך שבפועל יצא מהם דוד המלך שריוהו להקב"ה בשירות ותשבחות ואף גרם לקידוש ה' בהנהגתו עם הגבועונים?

אלא - על כרחינו - שהיסוד הוא "והדברים עתיקים" - כלומר, אמנם המאורעות התגלגלו כפי שהתגלגלו ע"פ רצונו של "עתיק יומין" ובהכונה של בורא עולם. "אך מכלל לאו אתה שומע הן" ללמדך - שאם האדם אכן אמור לדעת מהתוצאה השלילית של מעשיו אף אם תוצאה זו של מעשיו אינה תוצאה ישירה של מעשיו הוא יתן את הדין על כך.

ולאור זאת, יש לבאר שהביטוי "והדברים עתיקים" מוסבים על הפסוק כולו וכוונתו - להשמיענו שלעיתים אדם מתכוון לעניין אחד, ובפועל - העניין משתנה לכיוון אחר, וההיפך. והכל - בגזירת עתיק יומין, וכך - יהושע כיוון למנוע חילול ה' ולבסוף נגרם חילול ה', ואילו - מחלון וכליון גרמו חילול ה' ובפועל יצא דוד - שגרם לקידוש ה'.

וכן מצאנו את היסוד הנ"ל בדברי חז"ל במשנה בפ"ה מ"ג במסכת ברכות: "האומר... ועל טוב יזכר שמך... משתקין אותו". ולמרות שלכאורה כוונתו להודות להקב"ה על הטובה - מכיוון שמתוך דבריו ניתן ללמוד שההודאה היא רק על הטובה ולא על הרעה - משתקין אותו. גם כאשר כוונתו לטובה, אם אמור הוא לדעת את תוצאת מעשיו, אחראי הוא על כך.

ומעין זה בגמ' במסכת שבת דף קיח': "הקורא הלל בכל יום הרי זה מחרף ומגדף", ללמדך - שמתוך דברי ההלל היום-יומי עלול לצאת דבר רע, ולכן - למרות שלכאורה זהו דבר טוב, כיוון שההשלכה היא שלילית - משתקין אותו והריהו בכלל מחרף ומגדף. גם כאשר התוצאה היתה נסתרת יתן הוא את הדין גם על הנסתר, אם יכול היה לחזות אותו.

ועל פי זאת נשוב לפרוע הקפתנו.

משמעותו המרכזית של יום ט"ו בשבט הוא היותו חג הטבע. ל"טבע" אין משמעות עצמאית אלא הוא משמש כנקודת גילוי לאלוקות ישנו ענין שבגלוי וענין נסתר, וקשורים הם זה לזה כך שהטבע הגלוי, מצביע על האלוקות הנסתרת, אלא שזוהי מציאות נסתרת שאפשר לחזות אותה. זוהי משמעות יום הטבע, יום ששמחים בו על הגלוי, אך מצביעים על הנסתר. כדי שלא נטעה לומר שהטבע הוא ישות עצמאית - יצרו חז"ל חג שאין לו משמעות עצמית וכל כולו לא בא אלא לגלות על יום אחר.

ובזאת יובן הטעם לכך שיום ט"ו בשבט נקרא ראש השנה לאילנות למרות שע"פ טעם הירושלמי ביארנו שט"ו בשבט רק מגלה לי שיום א' בתשרי הוא בעצם ר"ה לאילן.

ללמדך שלטבע אין משמעות עצמית, ומשמעותו של יום זה הינו גילוי המסתתר מאחרי הטבע תוך ההדגשה שבעצם ר"ה - א' תשרי - הוא ר"ה לאילן. ועל פי זה יובנו גם דברי הרמב"ם המצריך להמתין עד ט"ו בשבט הבא.

(ט"ו בשבט תשס"א, שו"ת ע"י הרב משה אמסלם שליט"א)

<http://www.kby.org.il/hebrew/torat-yavneh/view.asp?id=2112>